

Мовний пуризм як суспільне явище в сучасній Туреччині

К. А. Корнієць

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Corresponding author. E-mail: Ekaterina.kasha@gmail.com

Paper received 20.01.18; Revised 23.01.18; Accepted for publication 25.01.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PH2018-149VI42-07>

Анотація. Стаття присвячена вивченню поняття мовного пуризму як засобу боротьби із запозиченнями й нормалізації турецької мови. У дослідженні вказуються причини проникнення іншомовних слів, підкреслюється їхній позитивний і негативний вплив на турецьку мову й розвиток культури, а також аналізується проблематика мовної політики, яка спрямована на очищення літературної турецької мови від іншомовних запозичень.

Ключові слова: пуризм, запозичення, мовна політика, застаріла лексика, неологізми.

Слово "пуризм" – французького походження, походить від латинського "пурус" – чистий. Відповідно до Словника іноземних слів у болгарській мові, "пуризм" – боротьба за "очищення" мови від тих запозичених слів і виразів, які можна замінити споконвічними. Однак сам термін "пуризм", незважаючи на всі спроби пуристів знайти йому підходящу заміну, запозичений майже всіма європейськими мовами.

Перші прихильники мовного пуризму вели, переважно, практичну діяльність по втіленню своїх поглядів і підкріплювали її лише ідеологічними аргументами. Коли ж стали з'являтися теоретичні

роботи з пуризму, то й тоді необхідність у його визначенні виникла не відразу через семантичну прозорість самого терміна. Якщо ж і робилися спроби сформулювати визначення, то це, найчастіше, зводилося до розширеного опису окремих його характерних ознак.

Загально визнаним авторитетом в сфері загальної теорії пуризму є Дж.Томас, автор фундаментального дослідження "Лінгвістичний пуризм" (1991) [10]. У цій праці Дж.Томас, об'єднавши й розвивши уявлення своїх попередників, визначає пуризм як "Прагнення з боку мовного співтовариства (або його частини) уберегти мову (або позбавити її) від припустимих іншомовних або інших небажаних елементів (включаючи слова, створені в діалектах, у мові окремих соціальних груп і мовних стилях). Він може проявлятися на усіх рівнях мови, але, в основному, у його лексичному складі. Головним чином, пуризм – це кодифікація, культивування й планування мовних норм" [10, с. 12]. Більшість сучасних дослідників уважають дане визначення мовного пуризму найбільш повним.

У турецькій мові це явище позначають, в основному, двома термінами, одне арабського, інше – перського походження: " tasfiyecilik" і " sadeleştirme", відповідно [5, с.12].

Масштаби пуризму в турецькій мові такі, що за останні 100 років вона стала найбільш мінливою мовою у світі. У певні історичні періоди явище зіграло позитивну роль, але зараз воно іноді заважає мові виконувати свою головну функцію – служити засобом спілкування.

Усю другу половину 19 та початок 20 століття в Османській імперії було чимало дискусій із приводу поліпшення мови. Закінчилися суперечки вже в республіканській Туреччині мовною реформою 1928 року, після якої була створена, по-суті, абсолютно нова турецька мова [8, с.43]. Писемність була переве-

дена на латинську абетку, що прискорило процес уведення нових, споконвічних турецьких слів та виразів.

Основоположниками турецького найактивнішого пуристичного руху прийнято вважати О. Сейфеттіна та А. Джаніпа, які в 1911 р. організували націоналістичний рух "Гурток молодих літераторів". Турецькі мовознавці залучали до пошуку прадавніх тюркських коренів і слів, які, будучи доповненими безліччю аглютинативних суфіксів, характерних для мов тюркської групи, послужили основою для "карбування" суто турецьких слів та виразів [3].

Ще одним важливим кроком у мовній реформі було створення Ататюрком Турецького Мовного Суспільства (Turk Dil Kurumu) в 1932 році (пізніше – Турецька Лінгвістична Асоціація), однієї з найголовніших наукових організацій сучасної Туреччини, чия діяльність та публікації тривають і до сьогодні.

Метою Мовного Суспільства було виявлення самобутності та багатства турецької мови й надання їй міжнародного статусу серед мов світу. Для здійснення цієї мети Турецьке Мовне Суспільство протягом 85 років вело дослідницьку роботу. За 85 років діяльності воно опублікувало чимало книг, серйозних творів. Так, в 1998 році Тлумачний Словник турецької мови перевидавався 9 раз, кількість слів досягла 75.000 [4].

Ця організація очистила турецьку мову від іноземних запозичень, запропонувавши використовувати в мові споконвічні турецькі еквіваленти, тим самим зробила величезний внесок, розбудовуючи й збагачуючи мову. Не володіючи санкціонованою силою, будучи академічною організацією, усю свою діяльність Лінгвістичне Суспільство направляло на захист і освіту суспільства.

В 20-30-і роки було досягнуто чимало успіхів в позбавленні турецької мови від іншомовних, у першу чергу арабських і перських, запозичень та в створенні нової тюркської лексики й термінології. Нова тюркська лексика, з одного боку, повинна була замінити арабізми, з іншого боку – дати засоби для вираження нових понять, що дало можливість турецькій мові стати в один ряд з розвиненими сучасними мовами.

Пропонувалися три методи одержання необхідних слів, покликаних зробити турецьку мову незалежною від іншомовної лексики: вивчити ресурси розмовної мови, зібрати потрібні слова, знайдені в старих текстах, і, якщо необхідно, створити нові слова з існуючого кореня та суфіксів.

У жовтні 1932 року почався збір слів. Кожний провінційний губернатор головував у колекційному комітеті. Протягом року більш ніж 35.000 слів було записано. Тим часом, учені, у пошуках слів, що вийшли з ужитку або, що ніколи не використовувалися в Туреччині, прошурхотіли словники тюркських мов і більш ніж 150 стародавніх текстів. Їх видобуток за рік склав 90.000 слів. В 1934 році результати обох заходів були опубліковані в книзі під назвою *Tarama Dergisi* [2].

Журналісти писали свої статті османською мовою, а потім передавали їх у спеціальні комісії (*ikamesi*). Камесі користувались копією *Tarama Dergisi* і заміняли слова з османської мови еквівалентами, обраними із цієї книги [2]. У той самий час, в іншому видавництві, інша комісія вибирала інші еквіваленти, які виявлялись тими ж словами з османської мови.

У той момент Ататюрк зрозумів, що реформа зайшла в глухий кут, і що розумніше було б зберегти в мові всі іноземні слова, для яких не було знайдено турецьких синонімів, забезпечивши їх турецькою етимологією. Приміром, застаріле слово "цивілізація" – "*medeniyet*" – арабського походження. Але це подавалось так, начебто араби запозичили його в турків [1].

Однак, багато хто з реформаторів замість того, щоб вигадувати етимологію для приречених арабських і перських слів, чесно намагалися знайти суто турецькі аналоги для них, і зробили кілька грубих помилок. Наприклад, не було турецького еквівалента арабському "*maarif*" – "освіта". Реформатори замінили його словом "*eğitim*", яке, нібито, походить від прадавнього дієслова "*eğitimek*" – "виховувати". Але дієслова "*eğitim*" ніколи не існувало. Однак це не перешкодило "*eğitim*" стати сучасним турецьким словом для позначення поняття "освіта" [8, с.63].

Конструюючи нові слова замість старих, турецькі лінгвісти виявили неабияку винахідливість. Є багато вдалих знахідок. Ці неологізми прийняті народом, увійшли в літературну мову. Тепер уже, мабуть, ніхто в Туреччині не назве літак арабським словом "*tauyare*", або, ввійшовшим у мову в 20-і роки європейським "*aeroplan*": для цього є досить доречно знайдене слово "*uçak*", від дієслова "*uçmak*" – літати. Вдало утворене й нове слово для позначення школи – "*okul*", від дієслова "*okumak*" – вчитися. Давно вже в сучасній Туреччині не почувеш колишнього арабського "*mektep*", що теж означає "школа" [9].

Тим не менш, багато арабізмів залишилися недоторканими й пуристами: "*devlet*" (державна), "*cumhuriyet*" (республіка), "*milliyet*" (національність). Та й навряд можливо повністю очистити якусь мову від іноземних запозичень. Якщо переслідувати таку мету, то в турецькій мові, приміром, довелося б міняти майже всі слова, що стосуються житла, на якісь інші, вигадані. Тому що такі повсякденні слова, як "*dam*" (дах), "*duvar*" (стіна), "*rencere*" (вікно) – це іранізм, "*sandalye*" (стілець) – арабізм, "*iskemle*" (лава) – запозичення із грецької мови, "*masa*" (стіл) – з румунської, "*karyola*" (ліжко) – з італійської і т.д. [6].

Також застаріла лексика служить резервом синонімів, що пояснюється й вимогами гарного стилю. Наприклад, фраза "літератор написав статтю", укладена по-новому, звучить стилістично негарно: "*yazar yazı*

yazdı". Уведення ж у неї застарілих, арабських слів відразу виправляє стиль: "*edip makale yazdı*" [7]. Практично майже в кожного турецького слова є синонім-двійник. Причому він не має, як це зазвичай буває в синонімії, трохи іншого значення або стилістичного відтінку. Уся відмінність зводиться до походження слова – застаріле воно або нове, тюркське або запозичене. Іноді таких синонімів навіть декілька. Так, значення "космос" мають три однакові за змістом слова: "*feza*" (арабізм), "*kozmos*" (європейське запозичення), "*uzay*" (неологізм від тюркського "*uzak*" – далекий). І таких слів з синонімами-двійниками безліч. Велика кількість однозначної лексики призводить до того, що не всякий турок може опанувати її запаси, не говорячи вже про іноземців, що вивчають турецьку мову.

Консервативна частина турецького суспільства вкрай негативно ставиться до цих мовних новацій. Вилучення арабських і перських слів та синтаксичних конструкцій неминуче призводить до відмежування турецької культури, від культур, що традиційно перебували під її впливом, інших ісламських країн і народів. Тому консервативні турецькі видання, газети й журнали, особливо ісламістського напрямку, свідомо зберігають на своїх сторінках колишні арабські й перські слова, що пов'язані з мусульманською культурою, ісламським світоглядом.

З народженням нової мови зародилися й нові проблеми. Старше покоління не завжди розуміє цю мову. А молодь із труднощами аналізує класиків, навіть твори авторів 20-30-х років, хоча вони надруковані новим алфавітом. Щоб такі твори були зрозумілі молодим поколінням, їх потрібно ще "перекласти" на нову мову, а це – справа трудомістка й дорога.

У турецьких інтелігентних родин різних поколінь часом розмовляють різними мовами. Часто дідусь не може зрозуміти й пояснити онукові завдання, задане в школі додому: підручники написані незнайомою йому мовою. Насправді, у тому підручнику геометрії, наприклад, за яким вчився дід, трикутник називався "*müselles*", а кут – "*zaviye*". А в підручнику онука всі ці арабські слова замінені зовсім несхожими тюркськими: "*üçgen*", "*açı*" [3].

Для подолання лінгвістичного бар'єра між поколіннями в країні видані спеціальні словники – "османсько-турецькі", у яких застарілі слова пояснюються новими, і навпаки. За допомогою цих словників багато літніх людей читають газети, а молодь – твори письменників, написані до 30-х років [4].

Однак очищення турецької мови від іноземних запозичень, часом виливалося, особливо під натиском крайніх націоналістів, у непримиренний пуризм. Намагаючись позбутися арабоперської лексики, яка в уявленні прогресивних діячів культури асоціювалася із середньовічною відсталістю Османської імперії, з архаїчності феодально-теократичних пережитків, турецькі пуристи впали в крайність. Запозичення, що давно й міцно ввійшли в побут, вони стали заміняти штучно створеними неологізмами. Так, арабізми "*istiklâl*" (незалежність), "*inkılâp*" (революція), "*millet*" (нація), перське слово "*şehir*" (місто) намагалися замінити новими словами – "*bağimsızlık*", "*devrim*", "*ulus*", "*kent*" [9].

Разом з тим, незважаючи на старання пуристів, і нині в розмовній мові турків арабізми становлять до 30%. Багато з них історично пов'язані з поширенням арабської мусульманської культури: "harf" (буква), "rakam" (цифра), "kitap" (книга). Збереглися арабізми й у державно-адміністративній термінології: "hükümet" (уряд), "idare" (керування), "vali" (губернатор). Майже всі абстрактні поняття передаються арабськими словами: "hakikat" (істина), "fikir" (думка), "insaf" (справедливість), "adalet" (правосуддя) [7].

Арабські й перські елементи, що збереглися в сучасній турецькій літературній мові, повністю освоєні мовою-реципієнтом. Вони підпорядковуються всім фонетичним законам турецької мови й починають сприйматися як власні. Інакше кажучи відбувається "тюркізування" цих слів. Турки дуже вибірково ставляться до іншомовної лексики й відкидають слова, які жодним чином не пасують турецькій фонетиці й є незручними у вимові. Таким чином, якщо слово не зазнає процесу "тюркізування", воно автоматично відкидається. Процес тюркізування припускає не тільки фонетичну асиміляцію. Найчастіше трансформуються й їх семантика. Наприклад, арабське слово "safak" у мові-джерелі означає "захід сонця", у турецькій же мові воно набуває протилежного значення "схід сонця". Або слово "pes" в арабській означає "перед", у турецькій – "позаду, за", слово "hasta" в арабській – поранений, у турецькій – хворий [5, с.26].

В ХХ ст., особливо після кемалістської революції, у турецьку мову ввійшло багато слів із західноєвропейських мов, переважно наукові, технічні, культурні терміни: "üniversite" (університет), "gazete" (газета), "radio" (радіо), "sinema" (кіно), "kültür" (культура), "otomobil" (автомобіль) тощо [6]. Це так звана інтернаціональна лексика, зрозуміла без перекладу людям різних національностей.

Останнім часом разом з технічним прогресом вплив інтернаціональної лексики все збільшується: "roket" (ракета), "komputer" (комп'ютер) тощо. Однак якщо до другої світової війни турки брали цю лексику головним чином із французької мови, то в 50-60-ті роки, коли Туреччина потрапила під вплив США, різко зросла кількість американізмів. До них належать й багато побутових запозичень останніх років: "marketing" (маркетинг), "bluejeans" (джинси), "night club" (нічний клуб), "boyfriend" (приятель), "weekend" (вихідний). Виникли навіть американо-турецькі лексичні гібриди: "love uymak" – любити, "drink almak" – випити, "okuy vermek" – погодитися, "дати добро" [6]. Американізми потіснили колишні запозичення із французької мови, особливо в середовищі інтелігенції.

Проте основним пластом словникового матеріалу турецької мови (незважаючи на численність іншомовних слів) є споконвічні слова, які належать до єдиного загальнотюркського фонду. Це не тільки важлива частина слів сучасної турецької лексики в кількісному відношенні, але й слова, що визначають специфіку словникового складу турецької мови, особливості його системи, шляхів його розвитку й збагачення. Так, приміром, назви частин і органів тіла, терміни родства, назви тварин і птахів, числівники (за винятком запозичень у новий час – мільйон, мільярд), май-

же всі дієслова руху, багато назв предметів домашнього побуту, небесних світил, засобів пересування, металів і мінералів, харчових продуктів – це тюркські за походженням слова [3].

Хоча пуризм прагне до досягнення деяких неприродних цілей, сам же він явище цілком природне. Часто він виникає як зрозуміла й пояснена реакція групи захисників мови, які, намагаючись зберегти своєрідність своїх культур, борються проти чужих елементів в головному провіднику культури – мові.

Однак, останні події на "мовному фронті" Турецької республіки цілком алогічні. Міністерство освіти час від часу публікує переліки "морально застарілих" або "неприйнятних" слів, використання яких у початковій і середній школі заборонене. Рекомендується замість них уживати "споконвічні" турецькі, причому деякі з них просто винайдені філологами-ерудитами [1].

Усі перераховані різновиди пуризму стрімко відчужують мову сучасної Туреччини від інших тюркських мов, діалектів і говірок. Це відчуження відчувається навіть між турецькою мовою Стамбула, що є майже еталоном, і зовсім близькими їй говорами турків Болгарії, не говорячи вже про тюркські мови Середньої Азії, Татарстану, Чувашії.

Підбиваючи підсумок, можна виділити три причини, через які реформи стали катастрофічними. По-перше: реформатори не ліквідували розрив між інтелігенцією й не інтелектуалами – вони зробили все, щоб створити новий розрив. По-друге: мова зубожіла, не знайшлося турецької заміни для всіх арабських та перських слів. Ці втрати впливають на кожного турка, який при розмові або листуванні, шукає слова, щоб виразити свої почуття, але не знаходить їх, тому що слова мертві. По-третє: більшість турків у віці до 50 років відрізані від літературних праць 1920-х і 1930-х років, одного з найвагоміших періодів своєї літератури. Переклад на сучасний турецький не може замінити реальні першоджерела.

Отже, турецький народ, як і інші тюркські народи, пройшов складний історичний шлях розвитку, і на його формуванні відбився в певній мірі вплив різних мов, як із числа споріднених, так і неспоріднених. Лексика, будучи найбільш рухомим розділом мови, включила в себе всі види цього впливу. У запозичених турецькою мовою іншомовних словах у різні епохи відбулася історія турецького народу. Економічні, політичні, культурні контакти з іншими країнами, воєнні сутички накладали свій відбиток на розвиток мови.

Словниковий склад турецької мови є результатом тривалого розвитку, продуктом цілого ряду епох. Серед слів, якими користуються зараз люди, що говорять турецькою мовою, спостерігаються відмінні за часом виникнення й за походженням слова. Поруч зі словами, що виникли в далекій давнині (köpek "собака", eş "чоловік, дружина", erkek "чоловік", gibi "подібно", göl "озеро", keçi "коза", düş "сон"), ми спостерігаємо слова нового часу: dondurma "морозиво", pasta "торт", göktaş "метеорит" тощо. Поруч зі споконвічно тюркськими словами (orta "середина", bakır "мідь" та ін.) є слова, що прийшли з інших мов: lâzım "необхідний", liman "порт", lüks "розкіш", vazo "ваза" [9]. Та-

ким чином, лексика турецької мови є сукупністю двох основні шарів: споконвічного, куди ми відносимо слова, що належать до алтайської мовної спільності, й

міжтюркські лексичні елементи, а також новоутвореного (неологізми) і запозиченого.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баскаков А.Н. Языковая политика Турецкого лингвистического общества // Социолингвистические проблемы развивающихся стран. – М.: Наука, 1975. – С. 20-25.
2. Баскаков А.Н. Проблемы языкознания в (турецком) журнале Türk Dili (1960-1970) // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1970. – С. 105-109.
3. Орлов С.А. Основные направления языкового планирования в развитии турецкого литературного языка в современной Турции (обзор) // Языковая политика и языковое планирование в развивающихся странах (сборник обзоров). – М.: ИНИОН, 1982. – С. 72-93.
4. Юсипова Р.Р. О некоторых путях "очищения" современного турецкого литературного языка // Социолингвистические проблемы развивающихся стран. – М.: Наука, 1975. – С. 208-213.
5. Aksoy O. A. Atatürk ve Dil Devrimi. – Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1963. – 35 s.
6. Demiray K. Batı Dilleri Sözcüklerine Karşılık kılavuzu. – Ankara: TDK yayını, 1972. – 71 s.
7. Eyuboğlu I.Z. Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü. – İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1988. – 512 s.
8. Heyd U. Language Reform in Modern Turkey. – Israel: Oriental society, 1954. – 116 p.
9. Timurtaş F. K. Yeni Kelimeler Sözlüğü. – Ankara: Umur Kitapçılık, 2006. – 214 s.
10. Thomas G. Linguistic Purism. – N.Y: Longman, 1991. – 250 p.

REFERENCES

1. Baskakov A.N. Language policy of Turkish linguistic society // Sociolinguistic problems of developing countries. – Moscow: Nauka, 1975. – P. 20-25.
2. Baskakov A.N. Problems of Linguistics in Turkish Journal "Türk Dili" (1960-1970) // Questions of Linguistics. – Moscow: Nauka, 1970. – P. 105-109.
3. Orlov S.A. The main directions of language planning in the development of the Turkish literary language in modern Turkey (review) // Language policy and language planning in developing countries (a collection of reviews). – Moscow: INION, 1982. – P. 72-93.
4. Yusipova P.P. About some ways of purification of the modern Turkish literary language // Sociolinguistic Problems of Developing Countries. – Moscow: Nauka, 1975. – P. 208-213.

Language purism as a social phenomenon in modern Turkey

К. А Корниѳетс

Abstract. The article is devoted to the study of the concept of linguistic purism as a means of combating borrowings and normalizing the Turkish language. The study identifies the reasons for the penetration of foreign words, emphasizes their positive and negative impact on the Turkish language and the development of culture, and also analyzes the problems of language policy, which is aimed at cleaning the literary Turkish language from foreign borrowing.

Keywords: purism, borrowing, language policy, obsolete lexicon, neologisms.

Языковой пуризм как общественное явление в современной Турции

К. А. Корниѳец

Аннотация. Статья посвящена изучению понятия языкового пуризма как средства борьбы с заимствованиями и нормализации турецкого языка. В исследовании указываются причины проникновения иноязычных слов, подчеркивается их положительное и отрицательное влияние на турецкий язык и развитие культуры, а также анализируется проблематика языковой политики, которая направлена на очистку литературного турецкого языка от иноязычных заимствований.

Ключевые слова: пуризм, заимствования, языковая политика, устарела лексика, неологизмы.